

Bevegelse i motvind: fagbevegelsen i Italia

Steinar Stjernø

Fagbevegelsen er den største massebevegelsen i Europa og har vært en sentral kraft i kampen for sosiale reformer og demokratiske rettigheter. Dette kapitlet drøfter fagbevegelsens rolle i Europas fjerde største økonomi – Italia. Hva særkjenner den italienske fagbevegelsen, og hvilke utfordringer står den overfor? Hvorfor har den italienske fagbevegelsen, som er den sterkeste i Sør-Europa, mistet innflytelse både på arbeidsplassene og den nasjonale politiske scenen?

«Å sammenlikne er i grunnen kjernen i vitenskapelige forklaringer,» skriver Knut Kjeldstadli.¹ I samfunnsvitenskapelig metode skiller vi mellom komparasjon mellom enheter som er svært like og enheter som er svært ulike.² Jeg har valgt å sammenlikne fagbevegelsen i Italia med den norske fagbevegelsen. Opplegget her er omtrent midt imellom – fagbevegelsen i to europeiske parlamentariske politiske systemer, der fagbevegelsen er fri og kombinerer masseaksjoner med forhandlinger og kontakt med regjeringa, men samtidig er fagbevegelsen i Italia og Norge ulike på enkelte punkter. Etter Hymans klassiske idealtypiske modeller for fagbevegelse kan den største delen av italiensk fagbevegelse betegnes som kamp- og klassebasert, mens den norske siden i 1930-åra er mest det Hyman beskriver som et redskap for sosial integrasjon.³ Men den viktigste grunnen til å sammenlikne de to er at det skal gjøre det lettere for leserne å forstå særtrekkene ved den italienske fagbevegelsen og kanskje også ved den norske. Men artikkelens ramme tillater bare korte referanser til Norge.

1 Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, Oslo 1999: 265.

2 Guy Peters, *Comparative Politics Theory and Methods*, New York: 1998, 37 – 41; Todd Landman, *Issues and Methods in Comparative Politics*.

3 Richard Hyman, *Understanding European Trade Unionism. Between Market, class and Society*, London: 2001: 3–4.

Begrepet «fagbevegelse» (*sindacato*) er i det følgende en fellesbetegnelse på de tre landsomfattende hovedorganisasjonene *Confederazione Generale Italiana del lavoro* (CGIL), *Confederazione Sindacati Lavoratori* (CISL) og *Unione Italiana del lavoro* (UIL). CGIL er størst, og sterkest blant industriarbeiderne. CISL har medlemmer i de fleste bransjer. UIL er minst, med medlemmer i enkelte industriyrker. Alle tre har medlemmer i offentlig sektor. De konkurrerer altså om medlemmer i samme yrker og bransjer. Dessuten fins det på en del områder militante aktivist- og grunnplanskomiteer (*Comitati di base*, COBAS), som står for mange ville streiker. COBAS og de mange profesjons- og yrkesorganisasjonene omtales bare når det er relevant for beskrivelsen av fagbevegelsen. I Norge gjør plassbegrensninger at det bare, med enkelte unntak, refereres til LO.

Historisk arv

Fagbevegelsen i Italia var, som i Europa ellers, arbeiderklassens svar på industrialiseringen, som skjøt fart på slutten av 1800-tallet i nord – i trekanten Lombardia, Piemonte og Liguria. Agnelli-familiens FIAT-konsern i Torino startet masseproduksjon av billige biler og motorer til fly og undervannsbåter. I 1911 sto de tre regionene for halvparten av industriproduksjonen, og der ble arbeiderklassen sterkest.⁴ Etter den annen verdenskrig var industrien fortsatt hovedsakelig begrenset til Milano, Torino og Genova.⁵ Ellers var bedriftene små og ofte preget av familiedrift. I Sør-Italia forble industrien og arbeiderklassen svak. Samtidig var håndverkere og andre små selvstendige næringsdrivende mer tallrike enn i Norden. De store godsene i jordbruket skapte derimot en landarbeiderklasse, som er beskrevet i Bertoluccis film *1900*, mens andre deler av jordbruket var preget av ulike eiendoms- og kontraktsformer, som ikke var gunstig for faglig organisering. Det kristendemokratiske partiets (*Democrazia Cristiana*, DC) jordreform skapte nye selveiende bønder og en klasse som sto arbeiderklassen fjernt. Klassestrukturen ble svært fragmentert, med et stort småborgerskap og bønder som hellet mot høyre. Den katolske kirken bidro

4 Adrian Lyttelton, *Politics and Society 1870 – 1915*, Georg Holmes (red.), *The Oxford illustrated history of Italy*, Oxford 1997: 234–236; Elisabetta Cassina Wolff *Italias politiske historie 476–194*, Oslo 2016: 251–252.

5 David Hine, *Italy since 1945*, i Holmes 1977: 320–348.

til å knytte disse til DC, som ble dominerende regjeringsparti fra 1948 til 1992, mens alliansen mellom industriarbeidere, småbrukere og små næringsdrivende lenge ga den rollen til Arbeiderpartiet.

Også arbeiderklassen og fagbevegelsen ble mer fragmentert og splittet enn i Norge – av store forskjeller mellom storindustri og småindustri, mellom sør og nord, mellom katolske arbeidere og arbeidere som sluttet opp om kommunistpartiet (PCI) og mellom sosialister og kommunister. Etter krigen dominerte PCI på venstresiden, mens sosialistene (PSI) forble svakt og utviklet seg sent i sosialdemokratisk retning.

Ulike yrkesgrupper sluttet i 1906 seg sammen i *Confederazione Generale del Lavoro*, men i 1918 dannet katolske arbeidere sin egen organisasjon.⁶ Under fascismen (1922–1944) opprettet regjeringa sin egen fagbevegelse og integrerte den med arbeidsgiverne i et korporativt system og avskaffet retten til fri faglig organisering.⁷ Denne fikk monopol på forhandling med arbeidsgiverne. Streik og lockout ble forbudt, og en arbeidsrett skulle løse konfliktene. *Carta del Lavoro* ga i 1927 retningslinjer for kollektive kontrakter, arbeidstid, betalt ferie, nattarbeid og oppsigelsesvern. Men alt året etter reduserte regimet også den fascistiske fagbevegelsens forhandlingsmakt.⁸ I 1942 fikk arbeidsgiverne rett til å si opp ansatte uten begrunnelse.⁹ På slutten av krigen, i 1944, dannet kommunistene, sosialistene og kristendemokratene en felles faglig organisasjon – CGIL. En bitter valgkamp i 1948 og skarpe motsetninger mellom et USA-vennlig DC og et Sovjet-vennlig PCI gjenspeilte seg i faglig splittelse, da kristendemokratene dannet sin egen organisasjon – CISL. To år senere opprettet sosialistene/sosialdemokratene UIL.¹⁰

Dermed hadde Italia fått en varig splittet fagbevegelse i tre organisasjoner som Hyman plasserer i hver sin idealtypiske kategori. Den første, der CGIL hører hjemme, knytter sin identitet til kamp mot borgerskapet for arbeiderklassens interesser ved hjelp av militant sosial og politisk mobilisering. Den andre, samfunnsorienterte, ser det som sin oppgave å kjempe

6 Roberto Bruno, *Breve storia del sindacato in Italia. Lavoro, conflitto ed emancipazione*, Roma 2011: 92.

7 Samme sted: 98–101.

8 Wolff 2016: 293–297.

9 Fabio Berton et al. *The political economy of work security and flexibility. Italy in comparative perspective*, Bristol 2012: 33.

10 Bruno 2011: 156.

for at klassen skal bli sosialt integrert i samfunnet – som CISL, som var influert av katolsk sosialetikk og solidaritet på tvers av motsetningen mellom arbeid og kapital.¹¹ Den tredje konsentrerer seg om de nære økonomiske interesser, som fagbevegelsen i USA. Den er ikke så lett å skjelve fra den andre, men passer best på UIL.¹² De tre ble lenge sterkt knyttet til «sine» partier, og i etterkrigstida kom forholdet mellom dem til å veksle mellom konflikt og samarbeid.

1950- og 1960-åra var preget av skarpere konflikter mellom lønns-takerne og arbeidsgiverne enn i Norge. Arbeidsgivernes vilje til dialog med fagbevegelsen var svak, streikene økte, og politiet grep ofte brutalt inn mot streikende arbeidere. Det økonomiske miraklet i Italia fra 1950 til 1970 brakte arbeidskraft fra landbruket til industrien og fra sør til nord og skapte en ung og militant arbeiderklasse i nord. Opprettelsen av Fellesmarkedet økte eksporten og integrerte Italia mer i den internasjonale kapitalismen. I en generalstreik i 1962 for reduksjon av arbeidstida fra 44 til 40 timer la 60 000 FIAT-arbeidere ned arbeidet, blokkerte fabrikken, veltet biler og sloss mot politiet. 1000 demonstranter ble arrestert.¹³

I 1968 og særlig 1969 – *l'autunno caldo*, «den varme høsten» – brøt arbeidernes misnøye med forholdene på arbeidsplassene og de dårlige boforholdene ut i masseaksjoner nedenfra og oppretting av arbeiderråd eller COBAS. Men fagbevegelsen lyktes i å gjøre seg til talerør for massebevegelsen, og antallet medlemmer økte sterkt. I de neste åra førte den faglige kampen til en rekke seire – store lønnsøkninger, 40 timers arbeidsuke og bedre pensjoner med muligheter til å gå av svært tidlig – for enkelte grupper i 55–60-års-alderen. CGIL, CISL og UIL styrket samarbeidet og vurderte å slå seg sammen, men valgte en paraplyløsning som bevarte organisasjonenes autonomi. De tre faglige organisasjonene ble mer selvstendige overfor «sine» politiske partier, og CGIL vedtok at ledelsen ikke samtidig fikk ha høye verv i PCI.¹⁴

11 Steinar Stjernø, *Solidarity in Europe. The History of an Idea*, Oslo 2004: 62–74.

12 Hyman 2001: 12–13.

13 Paul Ginsborg, *Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi. Società e politica 1943–1988*, Torino 1989: 341–343.

14 Samme sted: 425–436; Guiseppe Mamarella *L'Italia contemporanea 1943–1948*, Bologna 2000: 343–348.

Aksjonene og fagbevegelsens nye styrke skapte forståelse for at konflikten mellom arbeidsgiverne og fagforeningene burde reguleres.¹⁵ Omtrent da sysselsettingen i industrien var på det høyeste (40 prosent i 1971), vedtok Parlamentet etter initiativ fra PSI i 1970 *Il statuto dei lavoratori* («Arbeidercharteret») – 35 år etter at LO og Norsk Arbeidsgiverforening inngikk Hovedavtalen. Først nå fikk arbeiderne rett til å organisere seg, fagforeningenes rolle ble styrket, og ansatte fikk rett til å bringe oppsigelser inn for en domstol.¹⁶ Loven ble, som Hovedavtalen, en slags grunnlov for arbeidslivet, men gjaldt bare bedrifter med flere enn 15 ansatte, og liknende begrensninger ble innført i andre ordninger. Ansatte i de store bedriftene i nord fikk bedre økonomisk støtte ved permittering (*Cassa integrazione guadagni*).¹⁷ For andre forble dagpengeordningen lenge svak, samtidig som det manglet en nasjonal sosialhjelp. Denne todelingen bidro til en ytterligere fragmentering av arbeiderklassen.

I 1976 var det slutt på seirene. Oljekrisa hadde ført til økt arbeidsløshet, og mange fabrikker ble stengt da flernasjonale selskaper trakk seg ut med den begrunnelse at fagbevegelsen var blitt for sterk og lønningene for høye. Da FIAT i 1980 permitterte 24 000 ansatte, møtte fagbevegelsen det med streik og blokade av fabrikken i Torino, men kapitulerte etter enkelte innrømmelser.¹⁸ Det var et historisk nederlag.

I 1980- og 1990-åra gjennomgikk arbeiderklassen store forandringer. Arbeidsstokken i de store fabrikkene ble redusert. Fra 1980 til 1986 kuttet FIAT arbeidsstokken med 50 prosent. Antallet ansatte i mekanisk-, kjemisk- og tekstilindustri sank, mens sysselsettingen i småbedriftene, der organisasjonsgraden var lavere, vokste. COBAS organiserte «ville» streiker og utfordret fagbevegelsen. CISL og UIL inngikk avtaler med arbeidsgiverne uten CGIL. Etter at Berlin-muren forsvant i 1989, omdannet PCI seg til et sosialdemokratisk parti, som fusjonerte med sosialt orienterte katolikker fra DC i *Partito Democratico* (PD). I fagbevegelsen vokste erkjennelsen

15 Secondo Sabbioni, *Economia e società nell'Italia del XX secolo. Temi e momenti per una ricostruzione storica*, Torino 2007:147–148.

16 Legge 20 maggio 1970. n. 300 (Statuto dei lavoratori) – http://old.flcgil.it/Leggi/1970_05_20legge300.htm. [lest 22.6.2017]; Bertone et al. 2012: 34.

17 Maurizio Ferrera og Elisabetta Gualmini, *Salvati dall'Europa?*, Bologna 1999: 28.

18 Ginsborg 1989: 541–544.

av at den var i krise.¹⁹ CGIL ble mer pragmatisk og enda mer politisk uavhengig, men beholdt god kontakt med PD.²⁰

1990-åra stilte Italia – og fagbevegelsen – overfor en ny utfordring. Italia ville med sin massive statsgjeld ikke kunne bli med i euroen. Fagbevegelsens sterke europeiske orientering og frykt for arbeidsplassene fikk den til å samarbeide med regjeringa om gjeldssanering og lønnsmoderasjon, økte skatter, kutt i offentlige utgifter og større frihet for arbeidsgiverne til midlertidige ansettelser.²¹ Da Berlusconi kom til makten i 1994, utvidet han ytterligere adgangen til midlertidig ansettelse for å få arbeidsgiverne til å ansette flere.

Under finanskrisa 2008 – 2012 var fagbevegelsen splittet i synet på strategi. CGIL demonstrerte mot regjeringas politikk og foreslo å øke skatten på finansinntekter og formuer for å finansiere lettelsler på lavere inntekter, mens CISL og UIL prøvde å forhandle om økonomiske lettelsler for ansatte og pensjonister, men uten resultat. Da ledelsen i FIAT i 2010 truet organisasjonene med å flytte deler av produksjonen til andre land dersom de ansatte ikke ville godta forverring av turnusordninger og andre arbeidsmiljøspørsmål, ble CGIL alene med sitt nei, men også det uten resultat.²²

Den defensive situasjonen fikk CGIL til å ta initiativ til å styrke samarbeidet med CISL og UIL. De arrangerte felles aksjoner og inngikk i 2012 en felles avtale med arbeidsgiverorganisasjonen *Confindustria* om regler for organisasjonenes representasjon i bedriftene, og utarbeidet felles forslag til reformer i skatte- og trygdepolitikken – blant annet kutt i de høyeste trygdene.²³

19 Paul Ginsborg, *Italy and Its Discontents. Family, Civil Society, State 1980–2001*, London: 2001: 54–56.

20 Bruno 2011: 233.

21 Ginsborg 2001: 306.

22 Mimmo Carrieri, *I sindacati. Tra le conquiste del passato e il futuro da costruire*. Bologna 2012: 119.

23 Massimo Franchi, *Il sindacato al tempo della crisi. Analisi e proposte per un cambiamento necessario*, Roma 2015: 19–35.

Dagens fagbevegelse

CGIL er med sine 4,7 millioner medlemmer fortsatt den største og den mest radikale, har størst evne til massemobilisering og har ved flere anledninger lagt fram konkrete alternativer til regjeringens politikk. CISL har 4,4 millioner og UIL 2,2 millioner medlemmer. Et spesielt trekk er at nesten halvparten av medlemmene er pensjonister, som er organisert i egne forbund i CGIL, CISL og UIL.²⁴ Det gir dem innflytelse og har bidratt til at fagbevegelsen ofte blir kritisert for å være for opptatt av pensjonistenes interesser og for lite av de unge arbeidsløse.

Et annet trekk er den store evnen til massemobilisering, som særlig CGIL har vist. Når den felles europeiske fagorganisasjonen (ETUC) har kalt til aksjon, har CGIL samlet langt større deltakelse enn fagbevegelsen i andre land. CGIL, CISL og UIL samlet 200 000 i tog i Roma i 2003. I EU prioriterer de nordiske fagforeningene å forhandle, britene og tyskerne å drive lobbyvirksomhet, mens de italienske og franske heller vil demonstrere, skriver Mitchell.²⁵ Det er en forenkling, men ikke helt usant.

Et tredje særtrekk er *patronati*. *Patronato* betyr beskyttelse eller støtte, men kan her oversettes med service-kontor. Også LO og andre fagorganisasjoner yter service til medlemmene med forsikringer, rabattavtaler og assistanse i arbeidsrettslige spørsmål. CGILs, CISLs og UILs service-virksomhet er mer omfattende, med flere tusen kontor som gir gratis juridisk hjelp og veiledning om folks rettigheter overfor myndighetene, trygde-, sosial- og helsevesenet samt fyller ut selvangivelsen for millioner.²⁶ *Patronati* er lovfestet, skal være til offentlig nytte og blir finansiert ved en avgift på 0,23 prosent av lønna. Virksomheten er blitt viktigere etter hvert som de kollektive forhandlingenes rolle er blitt svekket. Den har bidratt til at den italienske fagbevegelsen har et langt større organisasjonsapparat enn den norske – med 2,7 ansatte per 1000 medlem, mens den norske har 0,5 ansatte per 1000 medlem.²⁷ Kombinasjonen av sterk grunnplansdeltakelse, evne til massemobilisering og stort byråkratisk apparat er særegent.

24 Franchi 2015: 16.

25 Kristine Mitchell, The European Trade Union Confederation at 40: integration and diversity in the European Labor Movement, *Labor History* vol. 55 no 4 2014: 403–426.

26 Carlo Caldarini, Tutela individuale. Azione sindacale e ruolo del patronato: Un confronto Europeo, *Rivista delle politiche sociali* 2 2010: 367–401.

27 European Trade Union Institute. <https://etui.org/> [lest 15.07. 2017].

Lønnsforhandlingene er en blanding av forbundsvise, sektorvise og lokale forhandlinger, som er mindre koordinerte enn i Norge, uten frontfagsmodellen og samme statlige deltakelse (om trepartssamarbeid under). Italia er kjent for de mange og hyppige korte streikene. Men antallet streiker og lockouter gikk sterkt ned fra midt i 1970-åra.²⁸ I perioden 2000–2009 ble antallet arbeidsdager som gikk tapt i streik per 1000 ansatte nesten halvert fra 1990-tallet. Det var fortsatt langt flere enn i Norge, men fra 2010 til 2015 var det i Norge nesten like mange som i Italia i den foregående perioden (87 dager per 1000 ansatt).²⁹

Faglige og politiske utfordringer

Europeisk fagbevegelse står overfor mange store utfordringer. Strukturelle og teknologiske endringer har redusert arbeiderklassen tallmessig og ført til framvekst av sosiale sjikt som står fjernere fra fagbevegelsen. Globaliseringen, transnasjonale eller nettbaserte selskaper har bidratt til at kapitalen lettere kan sette arbeidere i ulike land opp mot hverandre. Folks klasseidentitet er svekket, mens forbrukeridentiteten er blitt sterkere, og det har svekket fagbevegelsens appell. Individualiseringen og nyliberalismen har svekket kollektive lønssystemer og kollektive løsninger.³⁰ Andre trekk som bestemmer fagbevegelsens styrke, er trekk ved arbeidsmarkedet, forholdet til staten og politiske partier, dens legitimitet i opinionen og trekk ved fagbevegelsen selv. Slike faktorer påvirker fagbevegelsen i ulike land med ulik styrke. I det følgende kontrasterer jeg den italienske fagbevegelsens utfordringer med den norskes på sentrale punkter.

28 ILO viser nå antall tapte arbeidsdager på grunn av streik per 1000 arbeidsdager. Denne raten har sunket fra 133 i 1996 til 53 i 2007 – jf. <http://laborsta.ilo.org/STP/guest>.

29 European Trade Union Institute. <https://www.etui.org/Topics/Trade-union-renewal-and-mobilisation/Strikes-in-Europe-version-3-July-2016> [lest 16.7. 2017]. Jeg har ikke funnet tall fra Italia i den perioden.

30 Christian Lyhne Ibsen og Maita Tapia, «Trade union revitalisation: Where are we now? Where to next?», *Journal of Industrial Relations*, vol. 59 (2) 2017: 170–191.

Strukturelle trekk og globalisering

I 2016 var 57 prosent i Italia sysselsatte mot 74 prosent i Norge.³¹ Forskjellen skyldes særlig at utviklingen av velferdsstaten i Norge førte til omfattende sysselsetting av kvinner i offentlige helse- og velferdstjenester, og det ga fagbevegelsen et større rekrutteringsfelt enn i Italia. I Italia er det et stort privat og uorganisert arbeidsmarked for sosiale tjenester, delvis svart, der frivillige organisasjoner og nesten en million kvinner fra Øst-Europa, Sør-Amerika og Asia og Italia tilbyr sine tjenester.³² Det er en av grunnene til at, organiseringsgraden er langt høyere i Norge enn i Italia.

Globaliseringen har skapt større problemer for Italias økonomi og fagbevegelse enn for Norge og norsk fagbevegelse. Italias eksport av bearbejdede produkter som biler, maskiner, klær, sko og skinnprodukter, har gjort arbeidsplassene mer utrygge enn i det råvare-produserende Norge. Kinas økte eksport av for eksempel billige klær rammet Italia, men var til fordel for Norge. Under finanskrisa 2008–2012 falt sysselsettingen i Italia med to prosent, mens den økte litt i Norge. FIATs trusler om å flytte mer av bilproduksjonen utenlands er et talende eksempel på fagbevegelsens svekkede makt.

Videre har forskjellen mellom Norges oljefond og Italias enorme statsgjeld på 136 prosent av BNP skapt ulike handlingsrom for regjeringene for forhandlinger med fagbevegelsen. Det blir forsterket av Italias deltakelse i euroen, som forhindrer regjeringa i å stimulere etterspørselen etter arbeidskraft med keynesiansk underskuddsbudsjettering.

Arbeidsløshet svekker fagbevegelsens strategiske stilling

Under finanskrisa økte arbeidsløsheten i Italia og har de siste 10 åra variert mellom 10 og 13 prosent og 35–40 prosent blant unge. Nesten 60 prosent av de arbeidsløse er det i mer enn ett år. 14 prosent av de sysselsatte er midlertidig ansatt, og 11 prosent har ufrivillig deltidsarbeid.³³ Videre har den

31 OECD.Stat, <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=64196>, lest 1.10. 2017.

32 Steinar Stjernø, «Det italienske velferdsregimet: Fortsatt katolsk, konservativt og korporativt?», *Tidsskrift for velferdsforskning*, 2 2014: 2– 19; Istituto nazionale per la previdenza, <https://www.inps.it/bussola/VisualizzaDOC.aspx?iDDalPortale=6840&sVirtualURL=%2Fbanchestatistiche%2Fmenu%2Fdomestici%2FStatInBreve.pdf>, lest 1.10. 2017.

33 Harmoniserte OECD-tall 2015. <https://data.oecd.org/unemp/harmonised-unemployment-rate-hur.htm>; OECD Outlook. Statistical Annex. 2016. http://dx.doi.org/10.1787/empl_outlook-2016-9-en [lest 10.7. 2017].

massive tilstrømmingen av flyktninger over Middelhavet økt tilbudet av arbeidskraft til den omfattende svarte økonomien som alltid har preget Italia. Vilkårene for lønnskamp har altså vært dårlige. I Norge har det bare de aller siste åra gjeldt ansatte i oljesektoren og tilknyttet virksomhet. Lønningene i Italia har økt bare svakt siden 2000 og har stått stille etter 2007, mens de i Norge økte med 43 prosent. Korrigert for prisnivået var timelønna i 2014 lavere enn medianen i EU og 37 prosent lavere enn i Norge.³⁴

Begrepet *precarietà*, som kan oversettes med usikkerhet og utrygghet, oppsto i kjølvannet av de ulike regjeringers liberalisering av ansettelsesreglene fra midten av 1990-åra. Fagbevegelsen hadde motforestillinger, men aksepterte det etter lange forhandlinger med arbeidsgiverne og regjeringa.³⁵ Berlusconi's hovedstrategi i arbeidsmarkedspolitikken var mer liberalisering. Biagi-loven i 2003³⁶ og etterfølgende regjeringsdekreter styrket ytterligere mulighetene til å ansette midlertidige og bruke selvstendige underkontraktører i arbeidsforhold som ellers liknet på ansettelse.³⁷ Flere unge fikk arbeid, men flere og flere ble ansatt på midlertidige avtaler, med lav lønn, svake rettigheter til dagpenger, opptjening av pensjon og andre sosiale ytelser. Antallet i midlertidige eller andre atypiske kontrakter er mellom fem og sju millioner.³⁸ Mange går i år etter år fra den ene midlertidige lavtlønnsjobben til den andre. Antallet unge voksne som bor hjemme øker, og mange får økonomisk hjelp av familien. Arbeidsmarkedet er nå ikke bare todelt (jf. over), men tredelt.

Det særpregede ved arbeidsmarkedet er ikke at liberaliseringen alt i alt er sterkere enn i andre land, men at den er så sterk i marginene av arbeidsmarkedet der mange unge befinner seg. Fast ansattes beskyttelse mot oppsigelser var i 2013 sterkere enn i Norge og alle andre EU-land bortsett fra Portugal, mens oppsigelsesvernet for midlertidige ansatte var lavere enn i Norge, men skilte seg ikke mye fra de fleste EU-landene.³⁹ Renzis *Jobs Act*

34 OECD. <https://data.oecd.org/earnwage/average.wages-htm> [lest 12.7. 2017].

35 Franchi 2015: 41.

36 Etter juristen Marco Biagi, som utformet loven og ble myrdet av organisasjonen Nye røde brigader.

37 Manuela Samek Lodivici og Renata Semenza, The Italian Case: From Employment Regulation to Welfare Reforms? *Social Policy & Administration*, nr. 422, 2008: 160–176.

38 Franchi 2015: 43.

39 OECD strictness of employment protection indicators, http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=EPL_T, lest 26. 2017.

i 2014 gjorde det lettere å si opp fast ansatte og var den første liberaliseringen som berørte arbeidsmarkedets sentrale del.⁴⁰

Mens fagbevegelsen ikke har engasjert seg mye for bedre økonomiske ytelser til «prekariserte», har regjeringens strategi de senere år vært å kombinere svekkelsene av oppsigelsesvernet for fast ansatte med å styrke a-trygden for midlertidig ansatte.⁴¹ *Jobs Act* var et nytt steg i den retning. Men ytelsene og vilkårene gir fortsatt langt fra samme økonomisk beskyttelse som dagpenger i Norge – maks. 12 000 kroner i måneden brutto i 10 måneder for dem under 50 år, mens en arbeidsløs i Norge på gjennomsnittlig industriarbeiderlønn får 28 000 per måned i to år.⁴²

Fagbevegelsen har derimot engasjert seg for de «prekarisertes» arbeidsvilkår, lønn og rett til opplæring.⁴³ Den har videre prøvd å organisere dem i egne seksjoner, men har lyktes bare i begrenset grad. CGILs seksjon oppnådde å få delta i forhandlinger om lønn for folk med atypiske avtaler og arrangerte i 2011 en generalstreik, men oppslutningen ble beskjeden.⁴⁴ Forsøkene på å bli et effektivt talerør for unge uten fast jobb, har alt i alt ikke lyktes.

I Norge har borgerlige regjeringer bare satt i verk enkelte fleksibiliseringstiltak. Det har vært stadige omkamper mellom de borgerlige partiene og Arbeiderpartiet, SV, og etter hvert Senterpartiet, om arbeidsgivernes rett til å ansette i midlertidige stillinger. Den siste omkampen var i 2015 da regjeringen Solberg fikk flertall for at arbeidsgiverne kunne ansette midlertidig, men begrenset til 12 måneder og ikke mer enn 15 prosent av arbeidsstokken. Foreløpig har det ikke ført til at antallet midlertidig ansatte har økt dramatisk.

40 Alessandro Arrigoni, Emanuele Ferragina, og Federico Filetti, Dallo statuto dei lavoratori al Jobs Act, *MicroMega* 4 2017: 211–223.

41 Niccolo Durazzi, Inclusive Unions in a Dualized Labour Market, *Social Policy & Administration* 2 2017: 265–28; Georg Picot 2017. Italy's Jobs Act in comparative perspective, [http://www.euvisions.eu/italys-comparative-perspective/](http://www.euvvisions.eu/italys-comparative-perspective/), lest 14.9. 2017.

42 OECD *Benefit and Wages. Italy 2015*. www.oecd.org/els/social/workincentives; NAV www.nav.no/no/Person/Arbeid/Dagpenger+ved+arbeidsloshet+og+permittering/dagpengen-n%C3%A5r-du-er-arbeidsledig—893, lest 29.10 2017.

43 Durazzi 2017: 265–285.

44 Franchi 2015: 42–50.

Trepartssamarbeid, forholdet til staten og partiene

Trepartssamarbeid mellom fagbevegelsen, arbeidsgiverne og staten er en bærebjelke i den nordiske modellen. Historisk sett var forutsetningen for trepartssamarbeidet i Norge det nære forholdet mellom LO og Arbeiderpartiet. Bytteforholdet har vært at LO i kritiske situasjoner viser tilbakeholdenhet i lønnskampen, mens regjeringa sørger for aktiv arbeidsmarkedspolitikk og høy sysselsetting. I Italia har det vært et slikt samarbeid bare i enkelte perioder. Konflikten mellom fagbevegelsen og arbeidsgiverne har vært sterkere, særlig mellom steile arbeidsgivere og CGILs kamp-linje. Samtidig har den politiske avstanden mellom fagbevegelsen og de mange sentrum-høyre-regjeringene vært større enn avstanden mellom LO og regjeringene i Norge, der også borgerlige regjeringer nødigg har lagt seg ut med LO.

I Italia har full sysselsetting ikke vært et overordnet mål, men har under borgerlige regjeringer måttet konkurrere med politikk for det store sjiktet av små selvstendig næringsdrivende. Trepartssamarbeidet var mest utviklet under de teknokratiske regjeringene med svakt parlamentarisk grunnlag i 1990-åra, da fagbevegelsen følte seg tvunget til å inngå avtaler som krevde store ofre for at Italia kunne bli med i euroen. Også under Olivenalliansen og Romani Prodis regjeringstid (1996–1998 og 2006–2008) og senere sentrum-venstre-regjeringer var det et visst slikt samarbeid, men Italias statsgjeld og Maastrichts-kriteriene gjorde at regjeringene ikke hadde mye å tilby fagbevegelsen.

I Berlusconi regjeringstid ble kontakten igjen dårlig. Da Berlusconi kastet kortene i 2008, og teknokraten Mario Monti ble statsminister for å foreta kutt som de politiske partiene ikke ville, inviterte han fagbevegelsen til forhandlinger om kutt i trygdeytelsene (Fornero-loven). Fagbevegelsen mente at forslaget ville føre til at tusener i midlertid arbeid eller på sosiale ytelser som ville utløpe før de fikk pensjon, ville bli uten noe å leve av. Fagbevegelsen erklærte generalstreik, men det endte med at CISL og UIL skrev under, mens CGIL sa nei. Men spådommen slo til⁴⁵ – et stort antall falt mellom to stoler og mistet noe å leve av, og det har senere vært et hett politisk tema.

Matteo Renzi, som ble leder for PD i 2013 og senere statsminister, så fagforeningene og deres ledere som en del av det tilstivnede systemet som

45 Franchi 2015: 25.

han ville skrote (*rottamare*) og trepartssamarbeid som en hemsko for endringer. I 2015 erklærte CGIL generalstreik mot Renzis liberalisering av oppsigelsesvernet.⁴⁶ Et annet stridsspørsmål var arbeidsgivernes muligheter til å kjøpe vouchere på trygdekontoret og bruke dem til å kjøpe midlertidig arbeidskraft under tariffen. Voucher for én times arbeid koster arbeidsgiverne 10 euro, og arbeidstakere kan så innløse vouchere for 7,50 euro, men staten tar 2,50 euro. Opprinnelig skulle det begrense svart arbeid blant hushjelper og studenter, men ulike regjeringer utvidet ordningen til stadig flere typer midlertidig arbeid. Fagbevegelsen krevde at regjeringa avskaffet ordningen, og CGIL samlet underskrifter for å få folkeavstemning om ordningen, men regjeringa endret den nok til å unngå folkeavstemningen. CGIL svarte med å samle titusener til demonstrasjon i juni 2017.⁴⁷

Situasjonen i 2017 var at CGIL ikke lenger hadde en kanal til PD. Det fantes heller ikke et sterkt alternativ til venstre for PD – *Sinistra Italiana* (SI), en blanding av SV og Rødt, hadde tre prosent oppslutning. Foran valget i 2018 dannet SI og utbrytere fra PD et nytt venstreparti, men som bare fikk litt over tre prosent oppslutning ved valget og ikke styrke til å bli en samarbeidspartner med CGIL. CISL og UIL vil ikke markere seg klart politisk. Kontrasten til LOs forhold til Arbeiderpartiet og SV er stor.

Fagbevegelsens legitimitet

Fagbevegelsen trenger mer enn sin egen kampkraft for å vinne fram med sine krav. Det er heller ikke nok at det fins partier som tar opp dens krav – den trenger også legitimitet i den offentlige opinionen. Italienerne har svært lav tillit til staten, de politiske partiene og andre institusjoner, og det gjelder også fagbevegelsen. Tilliten ble ytterligere svekket gjennom finanskrisa. I 2016 sa bare 18 prosent at de hadde mye eller ganske mye tillit fagbevegelsen, men enda færre har tillit til Parlamentet og de politiske partiene.⁴⁸ I Norge vurderer derimot både lønnstakerne og de fleste andre fagbevegelsens rolle og betydning positivt.⁴⁹

46 Huffington Post (It) 6.10. og 20.11. 2014 og 25.7. 2015.

47 Il Sole 24 Ore 18.6. 2017.

48 Dati archivio SWG. www.termotmetropolitico.it. Demos. Rapporto XIX Gli italiani e lo stato. www.demos.it [lest 10.7. 2017].

49 Marit Owren Nygård, Dag Ellingsen og Arild Steen, YS arbeidslivsbarometer. Norsk arbeidsliv. Vilje til omstilling, Oslo: AFI, 2016. ys.no/wp-content/uploads/2016/10/YS-

Blant anklagene er at fagbevegelsen beskytter folk i trygge stillinger, ikke ivaretar interessene til de unge og er preget av gamle ledere og generell forgubbing.⁵⁰ De mange streikene i tjenestesektoren og særlig transportsektoren, ofte organisert av COBAS, har skapt problemer for mange brukere, og irritasjonen har rammet CGIL, CISL og UIL. Den lave tilliten i opinionen kan også skyldes at politikere som Berlusconi, Renzi, og Femstjernerbevegelsens ledere har angrepet fagbevegelsen gjennom en rekke år – noe de neppe hadde kunnet gjøre uten et visst grunnlag i opinionen.

Faglig splittelse og enhet

Faglig enhet er en forutsetning for å vinne fram, særlig overfor regjeringer som ikke bygger på oppslutning fra arbeidere og nærstående sjikt. Som det har gått fram over, har forholdet mellom CGIL, CISL og UIL vært preget av både samarbeid og konflikt. Det var godt i fagbevegelsens offensive periode fra slutten av 1960-åra og ble svekket på 1980-tallet. Da Berlusconi var statsminister, greide han å splitte CISL og UIL, som ville forhandle med ham, fra CGIL, som sto for en kamplinje. Senere er samarbeidet mellom de tre organisasjonene blitt bedre, men med fortsatt uenighet i en del spørsmål, og det har skadet deres omdømme.⁵¹ Den politiske avstanden er blitt mindre ved at CGIL har beveget seg mot det Hyman beskrev som den samfunnsorienterte modellen. Det er for sterkt å beskrive dette som konvergens, fordi forskjellene i politisk ideologi og faglig strategi fortsatt er klare, og samling er ikke et tema.⁵² I Norge har forholdet mellom LO og andre hovedorganisasjoner vært mindre konfliktfylt.

Avslutning

De økonomiske, sosiale og politiske endringene de siste tiåra har svekket fagbevegelsen i mange land i Europa. I nesten alle land er andelen medlemmer av de sysselsatte blitt redusert. Fra 1970 til 2013 falt andelen

Arbeidslivsbarometer-2016.pdf.

50 Franchi 2015:11, 166–171.

51 Franchi 2015: 19.

52 Roberto Mania, *Marciare divisi non paga, tutte le partite perdute dal sindacato senza unità.* *La Repubblica* 8.6. 2015.

fra 22 til 8 prosent i Frankrike, i Tyskland fra 32 prosent til 18 prosent og i UK fra 45 til 25 prosent. I Norge har andelen organiserte sunket bare litt – fra 57 prosent til 53 prosent fra 1970 til 2013, samtidig har antallet medlemmer i LO økt kontinuerlig – fra 528 000 i 1969 til 865 000 i 2008 og 920 000 i 2017.⁵³

I Italia har andelen organiserte tilsynelatende holdt seg stabil på 37,0 prosent. Men dette tallet skjuler at nesten halvparten av medlemmene er pensjonister. Fra 1980 til 2002 økte pensjonistenes andel av medlemmene fra 20 til 50 prosent, samtidig som antallet yrkesaktive medlemmer sank med om lag to millioner.⁵⁴ Det henger sammen med den sterke aldringen av befolkningen og de små ungdomskullene. Ser vi bort fra pensjonistene, er organiseringsgraden omtrent den samme som i Tyskland, Nederland, Spania, Portugal og Nederland og gjennomsnittet i OECD-landene.⁵⁵ Men når bare halvparten av medlemmene er yrkesaktive, har det ført til mindre nærvær på arbeidsplassene og svekket organisasjonenes innflytelse.

Dessuten har den italienske fagbevegelsen i større grad enn den norske vært preget av organisatorisk splittelse, ideologisk konflikt og uenighet om faglig og politisk strategi, og det har arbeidsgiverne og ulike regjeringer utnyttet. Mens det er en slags arbeidsdeling mellom LO og andre hovedorganisasjoner i rekruttering av ulike yrkesgrupper, konkurrerer CGIL, CISL og Uil i større grad i samme deler av arbeidslivet.

I tillegg har fagbevegelsen i Italia langt mindre tillit i befolkningen, og det bidrar til at politikerne lettere kan sette i verk tiltak som rammer fagbevegelsens medlemmer. Den faglige splittelsen bidrar som nevnt også til å svekke legitimiteten. Også det sterke innslaget av pensjonister og kombinasjonen av aktiv innsats for medlemmenes pensjoner og svak innsats for arbeidsløses økonomiske situasjon har bidratt til å svekke legitimiteten.

En annen og viktigere grunn til at fagbevegelsen er i en vanskeligere og mer defensiv situasjon enn i Norge, er at de økonomiske og sosiale vilkårene for faglig kamp har vært mye mindre gunstig de siste tiåra – Italias enorme statsgjeld, medlemskapet i euroen, lavere økonomisk vekst og

53 Trond Berg, *Kollektiv fornuft. Bind 3 LOs historie 1969–2009*, Oslo: 2009, 582, 583; LO, <http://www.lo.no/Om-LO/>

54 Valeria Pulignano, Understanding the Changing Influence and Trade Unions in Contemporary Italy, i Craig Phelan (red.) *Trade Union Revitalisation. Trends and Prospects in 34 Countries*, Oxford: 2021, s. 229–243.

55 OECD.Stat, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN#, lest 1.10. 2017.

høyere arbeidsløshet, sterkere trusler fra globaliseringen samt en stor og uønsket masseinnvandring.

Nok en grunn er forholdet til arbeidsgiverne og regjeringa. Treparts-samarbeidet har vært det viktigste kjennetegnet ved den nordiske modellen, som alle partier slutter opp om, selv om Fremskrittspartiet lenge strittet imot. Den norske fagbevegelsen har et bedre forhold til både arbeidsgivernes organisasjoner og de sentrale partiene enn fagbevegelsen i Italia. LOs forhold til NHO er blitt betegnet som et «konfliktpartnerskap»,⁵⁶ mens det i Italia har vært klart mer konflikt enn partnerskap både med arbeidsgiverne, regjeringa og de sentrale politiske partiene. Trepartssamarbeidet er ikke fast institusjonalisert som i Norge, og fagbevegelsen er som nevnt blitt invitert til slikt samarbeid bare når den er blitt bedt om store ofre uten å få aktiv arbeidsmarkedspolitikk igjen.

Fagbevegelsen i mange land har prøvd å fornye seg gjennom å utvikle nye aksjonsformer, nå nye grupper eller bygge allianser med andre sosiale bevegelser, men ulike forsøk på revitalisering har vist seg vanskelig.⁵⁷ Også i Italia kommer det krav om fornyelse fra mange hold – også av folk som vil fagbevegelsen vel, om økt innsats for de marginaliserte unge, primærvalg på ledere, offentlig innsyn i regnskap, forbrukerboikott mot fagforeringsfiendtlige bedrifter, og krav om at de tre hovedorganisasjonene må overvinne de ideologiske motsetningene.⁵⁸

Men slike forslag berører ikke de to hovedproblemene, som er nevnt over – de økonomiske og politiske rammebetingelsene. De økonomiske rammebetingelsene var i 2017 litt lysere. Etter mange års stillstand vokste BNP med 1,5 prosent i 2017, eksporten og forbruket økte og arbeidsløsheten sank svakt. Fortsetter det, kan fagbevegelsens strategiske situasjon bli noe bedre. På det politiske planet er det høyst usikkert. Kathleen Thelen konkluderer sin komparative analyse av arbeidsmarked og arbeidsmarkedspolitikk med at fagbevegelsen har lyktes best i land der den samarbeider med staten og arbeidsgiverne og fagbevegelsen om inntektspolitikk og sys-

56 Jon Erik Dølvik mfl., Den nordiske modellen mot 2030. Et nytt kapittel? Fafó-rapport 46, Oslo 2014: 74.

57 Christian Lyhne Ibsen og Maita Tapia, Trade union revitalisation: Who are we now? Where are we to and next? *Journal of Industrial Relations* 59 (2) 2017: 170–191; Sylvi Contrepois, Shifting Patterns in French Trade Unionism, i Phelan 2012: 159–172.

58 Franchi 2015: 11, 166 – 171; Pulignano 2012: 229–243.

selsetting.⁵⁹ Men det må minst to til for å danse, og utfordringen er størst der regjeringspartiene og arbeidsgiverne viser liten vilje til å komme fagbevegelsen imøte. Begge seierherrene ved valget i 2018 – det fremmedfiendtlige Lega og den sentrum-populistiske Femstjernersbevegelsen – har vært fiendtlige mot fagbevegelsen. Det er et paradoks at de til tross for det fikk økt oppslutning i arbeiderklassen. Det kan bare forklares med den utbredte skuffelsen over sentrum-venstrepartienes politikk.

Er vi så på vei mot italienske tilstander for norsk fagbevegelse? Norges økonomi er, som Italias, del av den globale økonomien og av EU/EØS der kapital og arbeidskraft flyter fritt over grensene og fører til sosial dumping i enkelte bransjer, samtidig som den faglige organiseringsgraden er synkende. Men Norge er langt fra en italiensk situasjon. Den lave arbeidsløsheten, den fortsatt høye organiseringsgraden i europeisk perspektiv og samarbeidet mellom LO, YS og Unio gir fagbevegelsen en sterkere forhandlingsmakt. Samtidig har Norge i 2017 den blåeste regjering etter den annen verdenskrig, der særlig Fremskrittspartiet ønsker å redusere fagbevegelsens innflytelse. Opinionen var lenge mer venstrevridd enn i Italia, men et svekket og rådvilt Arbeiderparti svekker også fagbevegelsen. Høyrepartiene har vært mer forsiktige med å utfordre de fagorganiserte, men kan komme til å våge det hvis de ikke må konkurrere som før om arbeiderstemmene. Samtidig mener økonomiske eksperter og Høyre-Fremskrittsparti-regjeringen at økningen i bruk av oljepenger må reduseres.⁶⁰ I Perspektivmeldingen 2017 sa regjeringa at produktiviteten må øke. Til sammen kan det føre til et press for økt liberalisering i arbeidsmarkedet og til innstramminger i sosiale ytelser til lønnstakerne. Den økonomiske og politiske situasjonen er derfor mer åpen enn den har vært.

59 Kathleen Thelen, *Varieties of Liberalization and the New Politics of Social Solidarity*, Cambridge: 2014.

60 Aftenposten 4.10. 2017.